

НАУКОВИЙ САМОПЛАГІАТ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ, НАПОВНЕННЯ

Микола Денежкін^{1,2}, Петро Закусило^{1,3}, Вячеслав Козачук^{1,4}

Анотація. У статті автори досліджують сутність поняття «самоплагіат» у науковій діяльності. Акцентується увага на визначенні цього поняття у Законі України «Про освіту». Проаналізовано наведену дефініцію, розглянуто її основні невідповідності існуючому законодавству. Представлено результати дослідження думки наукової спільноти (середовища) щодо поняття «самоплагіат».

Ключові слова: самоплагіат, оприлюднення, опублікування, опитування науковців.

SCIENTIFIC SELF-PLAGIARISM: NOTION, FORMS, MEANING

Mykola Dieniezhkin, Petro Zakusylo, Vyacheslav Kozachuk

Abstract. In the article the authors explore the essence of the concept of self-plagiarism in scientific activity. Attention is focused on the definition of this concept, which is given in the Law of Ukraine “About Education”. Analyzed the above definition, considered its main inconsistencies with existing legislation. The results of the research of the scientific community on the concept of self-plagiarism are given.

Keywords: self-plagiarism, promulgation, publication survey of scientists.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Поняття «самоплагіат» з’явилося в українському науковому середовищі нещодавно — не більш ніж п’ять — сім років тому. За цей час воно так і не стало широко відомим серед науковців: про існування цього терміна знає далеко не кожний, хто повсякденно займається науковою діяльністю, а серед тих, хто має уявлення про наявність цього терміна та навіть у деякій мірі знайомий з його змістовним наповненням, надто багато категорично незгодних з правомірністю виконання такого поняття. Визначення самоплагіату, яке наведене в Законі України «Про освіту», на думку вчених, є доволі неповноцінним, поверхо-

¹ Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, Київ.

² denejkin07@ukr.net.

³ zps20072017@gmail.com.

⁴ k71419@ukr.net.

вим, не розкриває суть явища, а запропоноване у згаданому законі застосування цієї дефініції здатне (з великою імовірністю) призводити до згубних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі присвячені самоплагіату публікації у відкритих, загальнодоступних джерелах мають відверто публіцистичний характер — в них домінують емоції авторів, суб'єктивні судження, майже відсутні вагомі аргументи, та вони не містять жодних ознак наукового дослідження [1] — [4]. Більш того, генезис публікації щодо самоплагіату свідчить про те, що поняття «самоплагіат», скоріш за все, запозичене з РФ, оскільки використання цього терміна не притаманне європейському та американському академічному середовищу (таке явище, імовірно, там теж існує, але на ньому не акцентують уваги).

Наукові публікації, що присвячені дослідженням самоплагіату, авторами знайдені не були.

Мета статті полягає у проведенні аналізу поняття «самоплагіат», яке запроваджене Законом України «Про освіту», викладенні недоліків тієї частини цього Закону, що стосується самоплагіату, та розробленні пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основних положень матеріалу статті. На відміну від терміна «самоплагіат» поняття «плагіат» відомо давно та широко, і його тлумачення не допускає ніяких двозначностей. Так, «Большая советская энциклопедия» дає таке визначення плагіату: «плагиат (от лат. plagio — похищаю) — заимствование из чужого литературного или иного произведения без указания источников» (т. 33, стор. 155). Схоже, але більш сучасне визначення дає Закон України «Про авторське право і суміжні права»: «плагіат — оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору» (стаття 50 «Порушення авторського права і суміжних прав», п. «в»).

У Законі України «Про освіту» запропоновано також ще один різновид плагіату — так званий академічний плагіат. При цьому в дефініції «академічний плагіат» та «самоплагіат» вкладено такий зміст:

– академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

– самоплагіат — оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів [5, ст. 42, п. 4].

Наведене визначення терміна «самоплагіат» містить декілька ключових вербальних «маркерів»: *оприлюднення; опублікованих; нових наукових результатів*. Ці «маркери» слід розглянути більш детально.

Так, відповідно до Закону України «Про авторське право та суміжні права»: оприлюднення (розкриття публіці) твору — здійснена... дія, що вперше робить твір доступним для публіки шляхом опублікування,

публічного виконання, публічного показу, публічної демонстрації, публічного сповіщення тощо (стаття 1 «Визначення термінів»). У статті 1 також наведено визначення поняття «опублікування»: опублікування твору, фонограми, відеограми — випуск в обіг ... виготовлених поліграфічними, електронними чи іншими способами примірників твору, фонограми, відеограми у кількості, здатній задовольнити, з урахуванням характеру твору, фонограми чи відеограми, розумні потреби публіки, шляхом їх продажу, здавання в майновий найм, побутового чи комерційного прокату. . . Опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми у сховищі (депозитарії) з відкритим доступом та можливістю одержання в ньому примірника (копії) твору, фонограми, відеограми.

Виходячи з процитованих визначень із Закону України «Про авторське право та суміжні права», можна зробити висновок, що наведене в Законі України «Про освіту» визначення самоплагіату має суттєве протиріччя, яке полягає у наступному. Якщо оприлюднення — дія доступу публіки до твору вперше, то оприлюднення раніше опублікованих — це нонсенс. Неможливо вперше зробити твір доступним для публіки, якщо він був раніше опублікований — доступний публіці, тобто оприлюднений шляхом публікації.

Також слід обов'язково відмітити ще одну недолугість наведеного в Законі України «Про освіту» визначення самоплагіату. Якщо дотримуватись формальної логіки цієї дефініції (не звертаючи уваги на її внутрішні протиріччя, що наведені вище), то самоплагіатом не можна вважати, наприклад, багаторазове оприлюднення доповідей шляхом усного виконання на семінарах, конференціях, симпозіумах тощо. Але таке трактування також суперечить основній ідеї статті 42 Закону України «Про освіту» у її нинішньому вигляді.

Наступний маркер, що має бути розглянутий, — це словосполучення **«нові наукові результати»**. У даному випадку цей маркер має суто декларативний характер і тому також потребує уточнення, оскільки у Законі України «Про освіту» немає пояснень щодо цього положення: зокрема, що саме має вважатися новим науковим результатом, протягом якого часу результат слід вважати новим, який саме термін цієї новизни має бути тощо. Але головним є те, що наведене словосполучення також суперечить Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», де визначено: науковий результат — нове наукове знання, отримане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо [6, ст. 1, п. 22]. Якщо науковий результат — це нове наукове знання, то тоді що є «новий науковий результат»? Виходячи з логіки авторів Закону України «Про освіту», це, імовірно, має бути найнайновіше наукове знання, що є нісенітницею.

Необхідно відмітити ще один важливий аспект запровадження Законом України «Про освіту» поняття самоплагіат. Змістове наповнення цієї дефініції повністю суперечить традиційному порядку підготовки і, відповідно, присудження наукових ступенів, який склався в Україні протягом попередніх десятиліть. Виходячи з букви цього закону (мається на увазі «Про освіту»), дисертація — це суцільний самоплагіат, оскільки, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» (п. 12), до опублікованих праць, які відображають основні наукові результати дисертації з відповідної галузі науки, належать: монографії; посібники (для дисертацій з педагогічних наук); статті у наукових, зокрема електронних, фахових виданнях України; статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію. Більш того, апробація матеріалів дисертації на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах, школах тощо (тобто оприлюднення результатів дослідження) обов'язкова.

Вимоги до обов'язкового опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук містить і наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1112 від 17.10.2012 «Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук». Так, відповідно до цього наказу, за темою дисертації зараховуються публікації:

- з наведенням обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті (поставленого завдання) та висновків;
- у наукових періодичних виданнях України до травня 1997 року за умови повноти викладу матеріалів дисертації, що визначається спеціалізованою вченою радою;
- у наукових фахових виданнях, які на дату їх публікації були внесені до Переліку наукових фахових видань України, затвердженого в установленому законодавством порядку;
- у наукових періодичних виданнях інших держав за умови повноти викладу матеріалів дисертації, що визначається спеціалізованою вченою радою;
- у кількості не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового фахового видання.

Для наочності наведемо порівняльний аналіз змістовного наповнення різновидів поняття «плагіат» (табл. 1). З порівняльного аналізу зрозуміло, що і плагіат, і академічний плагіат є порушенням (привласненням) майнових і немайнових прав авторів, тобто має ознаки правопорушення. У той самий час самоплагіат, як випливає з таблиці, ознак правопорушення не має, тобто нічий права, майнові і немайнові, не зачіпаються.

Слід обов'язково проаналізувати також пункт 5 статті 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту». У цьому пункті за порушення академічної доброчесності наукові працівники можуть бути притягнені до академічної відповідальності. Серед чималого переліку покарань є два підпункти: 1) відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання, 2) позбавлення присудженого наукового ступеня чи присвоєного вченого звання. Таким чином, у випадку виявлення факту са-

Таблиця 1. Порівняльний аналіз різновидів поняття «плагіат»

Базовий термін	Прикметник базового терміна	Склад дії	Об'єкт дії	Прикметник об'єкта	Ознаки правопорушення
плагіат	—	оприлюднення (опублікування) частково або повністю	твір	чужий	під іменем особи, яка не є автором цього твору
плагіат	академічний	оприлюднення (частково або повністю)	наукові (творчі) результати	отримані іншими особами	як результати власного дослідження (творчості)
		відтворення	опубліковані тексти (оприлюднені твори мистецтва)	інших авторів	без зазначення авторства
плагіат	само-	оприлюднення (частково або повністю)	власні наукові результати	раніше опубліковані	як нові наукові результати

моплагіату у повній відповідності з п. 5 ст. 42 науковця можна позбавити наукового ступеня чи вченого звання або відмовити у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання. По-перше, це суперечить принципу справедливості права (ст. 19 Конституції України). По-друге, у такому випадку не виконується принцип відповідності покарання тяжкості злочину, який зафіксований, на жаль, лише у кримінальному праві, у цивільному праві такий принцип не міститься. По-третє, наявність такого положення «розв'язує руки» тим керівникам наукових установ, які мають схильність до авторитаризму, надаючи їм можливості для переслідування норавливих науковців, приборкання тих непокірних учених, які дозволяють собі мати окрему власну думку. Крім того, наявність цього пункту створює передумову для виникнення корупції.

Авторами цієї статті також проведено дослідження, метою якого було виявлення ставлення наукового середовища до такого явища, як самоплагіат (у формулюванні, що наведене в Законі України «Про освіту»). Дослідження проводилось шляхом опитування серед науковців, які мають науковий ступінь кандидата наук (PhD) або доктора наук. Науковцям були поставлені запитання про коректність застосування визначення самоплагіату, наведеного в Законі України «Про освіту»; можливість (правомірність) його використання; визначення допустимої частки повторів у матеріалах, що висвітлюють результати досліджень, вплив повторів на якість досліджень, а також необхідність боротьби з самоплагіатом. Методом дослідження було обрано анкетування, яке проводилось в один етап. Усього було опитано 102 науковця: 19 докторів наук та 83 кандидата наук.

Результати опитування показали, що більшість науковців (91 %) або не вважають наведене в Законі України «Про освіту» визначення поняття «самоплагіат» коректним, або не надають цьому терміну навіть права на

існування, пропонуючи використовувати терміни «самоцитування» або «самокопіювання». Відповідно, з цієї причини більшість опитуваних (90 %) впевнені, що самокопіювання (частково або повністю) при ознайомленні читачів з результатами досліджень — цілком нормальне явище, якщо воно обумовлено необхідністю коректного, логічного, послідовного викладення матеріалу.

Слід також наголосити, що для більшості опитаних науковців (56 %) «самоплагіат» — це тільки тиражування власних статей, причому тиражування у повному обсязі, за виключенням, може, лише заголовка (і то не завжди), тобто публікація у різних наукових журналах та збірниках одних й тих самих наукових результатів. Такі дії, на їх думку, є лише незначним, дрібним порушенням етичних норм, яке не може бути жодним чином покаране.

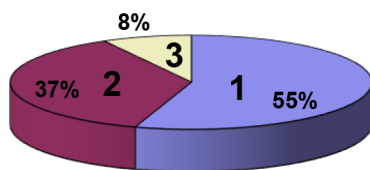
Більш того, існує непоодинокі позиція, що науковець має максимально тиражувати статті, в яких викладені власні наукові результати, з метою ознайомлення колег, які працюють в інших предметних областях. Такої позиції дотримуються понад 30 % опитаних науковців.

Оцінюючи п. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту», в якому йдеться про відповідальність за порушення академічної доброчесності, 25 % проінтерв'юваних науковців вважають, що ніякої відповідальності та наслідків за самоплагіат (тобто самоцитування) взагалі бути не повинно; 55 % впевнені, що покаранням має бути розповсюдження інформації про факт зловживання, коли автор порушує розумні межі тиражування власних результатів; 15 % допускають інші види впливу на науковців, і лише 5 % підтримують заходи, запропоновані в Законі України «Про освіту».

Аналіз анкет показав ще одне цікаве явище: усі опитані (без винятку), які повністю (без застережень та уточнень) згодні з викладеним у п. 4 і п. 5 ст. 42 Закону України «Про освіту», або виконують адміністративно-наукові функції, тобто слабо пов'язані із безпосереднім проведенням наукових досліджень, або мають малий (до 5 років) стаж наукової діяльності, внаслідок чого їм притаманна чимала схильність до конформізму.

Великі розбіжності поглядів науковців спостерігаються у питанні про допустиму частку самоцитування. Так, 14 % науковців вважають можливим самоцитування з попередніх публікацій у розмірі до 20% нового матеріалу, 39 % оцінюють припустиму частку у розмірі до 40 %, 26 % — до 60 %, 21 % — більше 60 % нового матеріалу. Тобто більшість науковців допускають, що нова, наприклад, стаття може включати приблизно половину тексту, який був опублікований раніше.

Таким чином, результат відповідей на питання про вплив самоцитування на наукові дослідження, на якість їхнього подання під час оприлюднення слід вважати закономірним. Більше половини (55 %) проінтерв'юваних науковців впевнені, що самоцитування не впливає на якість результатів досліджень, 37 % вважають, що вплив незначний і ним можна знехтувати, і лише 8 % переконані, що вплив є, він значний, і тому не можна допускати самоцитування, публікуючи результати досліджень (рис. 1).

- 1 — не впливає на якість дослідження
 2 — вплив на якість дослідження незначний
 3 — вплив на якість дослідження суттєвий

Рис. 1. Розподіл думок щодо впливу самоцитування на якість дослідження

Висновки

1. Визначення поняття «самоплагіат», що наведене у статті 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту», має суттєве протиріччя, яке у такому вигляді не може бути розв'язане. З цієї причини поняття «самоплагіат» із Закону «Про освіту» слід вилучити.

Також необхідно коригувати пункт цієї ж статті, який стосується академічної відповідальності за порушення академічної доброчесності науковими працівниками.

2. Замість терміна «самоплагіат» коректніше використовувати поняття «самоцитування» або «самокопіювання».

3. Результати дослідження поглядів наукового середовища показують, що більшість науковців вважають самоцитування (самокопіювання) дією, що відповідає існуючій технології наукових досліджень і подання їхніх результатів.

Література

- [1] Чайков М. Ю., Штенников В. Н. и Зяблова А. Ю. 2014. Что такое «самоплагиат». *Ведомости УрФУ им. первого Президента РФ Б. Н. Ельцина*, 92–94. Екатеринбург.
- [2] Котляров И. Д. 2011. Самоплагиат в научных публикациях. *Научная периодика: проблемы и решения*. 4:6–12.
- [3] Куликова Е. Ю. 2016. Краденая наука: почему плагиат и самоплагиат неприемлемы. *Вестник РГМУ*. 6:50–53.
- [4] Дрибас Л. 2015. Самоцитирование и самоплагиат: можно ли обокрасть самого себя? Дата звернення Лютий 28, 2019. <https://moluch.ru/information/self/>
- [5] Україна. Закони. Про освіту: закон України. 2017. *Відомості Верховної Ради*, 38–39. Ст. 380.
- [6] Україна. Закони. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України 2016. *Відомості Верховної Ради*, 3. Ст. 25.

References

- [1] Chaykov M. Yu., Shtennikov V. N. i Zyablova A. Yu. 2014. Chto takoe “samoplgiat”. *Vedomosti UrFU im. pervogo Prezidenta RF B. N. Eltsina*, 92–94. Ekaterinburg.

- [2] Kotlyarov I. D. 2011. Samoplgiat v nauchnyih publikatsiyah. *Nauchnaya periodika: problemy i resheniya*. 4:6–12.
- [3] Kulikova E. Yu. 2016. Kradenaya nauka: pochemu plgiat i samoplgiat nepriemlemyi. *Vestnik RGMU*. 6:50–53.
- [4] Dribas L. 2015. Samotsitirovanie i samoplgiat: možhno li obokrast samogo sebya? Data zvernennya Lyutiy 28, 2019. <https://moluch.ru/information/self/>
- [5] Ukraina. Zakony. Pro osvitu: zakon Ukrainy. 2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 38–39. St. 380.
- [6] Ukraina. Zakony. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: zakon Ukrainy 2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 3. St.25.